

ZÁKLADNÍ ŠKOLY – STARTOVNÍ ČÁRA

Dana Bittnerová

OBSAH

Úvod

Školy a jejich typy

Materiální zázemí škol

Žáci a učitelé

Velikost škol a tříd

Sociokulturní zázemí žáků

Cizinci ve škole

Třídní kolektivy

Učitelský sbor

Studijní výsledky

Zaměření školy a potencionální perspektivy žáků

Závěrem

Úvod

Otázku: „Co z dítěte bude?“, zvažují rodiče možná při samotném narození dcery nebo syna. Pokládají si ji opětovně vždy, když dojde k „zlomové“ události nebo když se blíží rozhodnutí, které má dále směřovat budoucnost dítěte. Jedním z klíčových bodů je vstup na základní školu a následně přítomnost v ní. Proto také rodiče z vyššími ambicemi nenechávají náhodě již volbu školy, které chtějí svěřit svého prvňáka. Zatím co jiní přistupují k volbě základní školy s postojem, že je v principu lhostejné, kam dítě chodí.

Obě rozhodnutí, jak trvalá kontrola školských institucí v přípravě dítěte, tak fatalistický přístup, se promítají i do následného směřování dítěte na typ středních škol. V první řadě však dávají tvář našemu školství. V reakci na tyto tlaky budoucnosti, tlaky adekvátní či standardní přípravy žáků pro další krok na cestě k následnému zařazení se do společnosti, se profilují i jednotlivé školy a jejich činnost.

Zhodnoťme nyní globálně efektivitu těchto tlaků právě skrze úspěšnost žáků vybraných základních škol v přijímacím řízení na střední školy. Podívejme se zároveň blíže, jak tyto základní školy jdou vstříc požadavkům a možnostem svých žáků a jejich rodičů.¹

¹ Analýza se opírá o Výroční zprávy sledovaných škol v školních rocích 2001/2002 a 2002/2003 a o položené rozhovory s vedením škol. V řadě případů školy poskytly propagační materiály. Data jsem čerpala i z internetových stránek školy.

Školy a jejich typy

Otázku: Jak jsou školy připraveny či uzpůsobeny zajistit vzdělávací program a tak následně přispět k úspěchu v socializaci dítěte?, můžeme analyzovat na příkladu pěti základních škol, na kterých probíhal dlouhodobý terénní výzkum.

Všech pět sledovaných škol se nalézají na území hlavního města Prahy. Právě tento region nabízí možnost vytipovat takové školy, které se svým profilem liší. Strategie výběru škol odlišně profilovaných se stala určující i pro badatelský tým.

Kritériem výběru sledovaných základních škol se stalo především zaměření základní školy a velikost (počet žáků a učitelů). Zohledněn byl i sociální status rodin žáků a společenská stmelenosť, stabilita spádového území náležejícího ke škole. Školy musely navíc splňovat podmínku návaznosti výuky na prvním a druhém stupni, tedy výchovu a vzdělávání žáků v devíti postupných ročnících. Všechny školy jsou fakultními školami Pedagogické fakulty UK.

I. Typ relativně malé standardní základní školy představovala základní škola **Růžová** nacházející se v sociálně široce rozevřené oblasti starší městské čtvrti (shodou okolností v zátopové oblasti). Ve škole se vyučuje podle vzdělávacího programu Základní škola s učebním plánem s rozšířenou výtvarnou výchovou. (výzkum Doubek, Rybová)

II. Typ velké základní školy s třídami pro dyslektické děti na prvním stupni reprezentovala základní škola **Žlutá**, postavená na rozhraní staré a nové zástavby. Škola v oblasti vzdělávání postupuje podle vzdělávacího programu Základní škola. (výzkum Viktorová)

III. Pro typ dnes již malé základní školy se speciálními romskými třídami a speciálními třídami pro žáky s edukačními potížemi byla vybrána základní škola **Hnědá** (romská komunitní škola), sídlící v oblasti staré zástavby navazující na nově vystavěné sídliště. Přijatým vzdělávacím programem se stala na prvním stupni Obecná škola a na druhém stupni Základní škola. V speciálních třídách se pracuje podle vzdělávacího programu Zvláštní škola. (výzkum Kučera)

IV. Výběrové základní školy zastupovala jednak, co do počtu žáků a učitelů, středně velká základní škola **Modrá** s dlouholetou tradicí rozšířené výuky matematiky a informatiky ve výběrových třídách od šestého ročníku, která ve školním roce 2002/2003 nabízí rozšiřující výuku matematiky také pro žáky od třetího ročníku. Škola se nachází v centru města. Přijala vzdělávací program Základní škola s učebním plánem s rozšiřující výukou matematiky a informatiky. (výzkum Rendl, Bittnerová)

V. Nejtypičtější představitelkou výběrové školy se pak stala velká základní škola **Bílá**² s rozšířenou výukou cizích jazyků (angličtiny, francouzštiny, němčiny a španělštiny) a informatiky, a to od třetího ročníku. Škola stojí na styčném území staré a moderní bytové zástavby. Ve škole se vyučuje podle vzdělávacího programu Základní škola a Základní škola s rozšířenou výukou jazyků. (výzkum Klusák)

Jména jednotlivých základních škol se neshodují s jejich oficiálními názvy. V textu uváděné „pseudonymy“ pro jednotlivé školy vybrali badatelé, aby dostáli příkazu vědecké etiky zachovat svým informátorům pokud možno co největší anonymitu.

Materiální zázemí škol

Všechny sledované školy se nacházejí v relativně společensky stabilizovaných čtvrtích města. Žádná z nich nepatří k typu velké sběrné sídlištní školy. To také kromě jiného určuje možnosti rozvoje materiální vybavenosti škol.

Alespoň co se týče prostorových možností, jsou čtyři z pěti sledovaných škol limitovány dobou, kdy byly postaveny. Školní budovy základních škol **Hnědá**, **Modrá**, **Růžová** a **Bílá** byly

² V základní škole Bílé začíná povinná výuka jazyků ve třetím ročníku prvního stupně. Již od první třídy mnohou žáci navštěvovat kurs "angličtiny pro nejmenší".

založeny ještě za doby Rakouska-Uherska, na sklonku 19. a počátku 20. století. Roky výstavby (Hnědá 1885, Modrá 1889-1900, Růžová 1904-1906, Bílá 1910) determinovaly vzhled a vnitřní dispozice budov. Historizující styl s prvky secese se promítnul především do fasád školních budov Hnědé, Modré a Růžové. Bílá škola pak již nese prvky prosazujícího se kubismu. Z hlediska vnitřní dispozice jsou pro všechny tyto školy typické vysoké stropy, velká okna, široké ústřední schodiště. Z hlediska estetického se tedy jedná o honosné a reprezentativní stavby, jejichž styl odpovídal zemské školské politice a národním snahám o rozvoj a povzbuzení českého školství. Exemplárním příkladem tohoto snažení je škola Růžová, na jejíž výstavbě se podíleli významní architekti a výtvarníci počátku 20. století. V dispozičním uspořádání škol se odrazila i realita nekoedukovaného školství. Všechny tyto budovy byly zakládány jako dvě funkčně autonomní jednotky pro dívčí a chlapeckou školu.³

Z hlediska dnešních požadavků na vybavenost škol se v plánech budov ovšem nepamatovalo na velké tělocvičny, dílny, jídelny, šatny. Školské reformy, nároky vyplývající z osnov a hygienické normy, pak nutily školy dobudovat dodatečně tyto prostory. I když po celé 20. století docházelo k udržování staveb a prováděly se rekonstrukce (např. propojování budov), řada stavebních prací byla realizována až po roce 1989. Ve sledovaných školách se jednalo především o rekonstrukce sítí, o zvětšení prostorové kapacity školy a o modernizaci jídelen a šaten. Přes tyto úspěchy se však nepodařilo v Modré a Hnědé škole vyřešit problém jediné relativně malé tělocvičny. V roce 2002 pak nazmar přišlo mnohé úsilí v ZŠ Růžové, kterou postihla povodeň (škola měla např. vybudovanou divadelní scénu, keramickou dílnu).

Doba výstavby poslední sledované základní školy **Žluté** spadá až do období po druhé světové válce. Tehdy byly nové školy projektovány podle potřeb aktuálně koncipovaných učebních osnov a školské politiky 50. a 60. let. Čtyřpodlažní panelová škola ZŠ Žlutá sice nepůsobí na člověka pompézně, zato z dnešního pohledu daleko lépe vyhovuje režimu a nárokům základního školství. Ovšem i když projektanti školní budovy již mysleli na jídelnu, velké tělocvičny (2x), dílny, šatny, kabinety, rozvoj školství nadále nutí vedení udržovat a zlepšovat technickou úroveň budovy a jejího okolí.

Mobiliář škol, tedy učebnice, didaktické pomůcky a další zařízení využívané při výuce, podle výpovědi učitelů a ředitelů ZŠ **Hnědé**, **Žluté**, **Modré** a **Růžové** odpovídá běžné vybavenosti školních kabinetů (běžné technické modely a schémata, preparovaná zvířata, mapy). Slovo „běžný“ však není synonymem vyhovující. Protože didaktické pomůcky si ve většině školy hradí z vlastního rozpočtu, jsou možnosti obnovování a doplňování mobiliáře finančně limitovány. Jediná oblast, kterou v současnosti vedení škol hodnotí jako vynikající, je počítačové vybavení. Všechno ostatní se doplňuje kampaňovitě a podle aktuální potřeby. Proto také vedení škol velice trápí nechtěné i záměrné ničení školního majetku (Např. povodeň v ZŠ Růžová, vandalismus obecně).

Naopak mobiliář v ZŠ **Bílé** hodnotí jako zcela vyhovující. Škola provádí neustálou obměnu nábytku, učebnic, didaktických pomůcek, prezentační a kancelářské techniky. Navíc, škola vybudovala síň tradic, knihovnu a videotéku. Práce s počítačem není pouze předmětem výuky, ale stala se i klíčovou pro práci učitelů (např. komunikace s rodiči žáků prostřednictvím E-mailu). Škole se daří dětem zajistit i hezké prostředí ve třídách, které podle výpovědi učitelů pozitivně ovlivňuje vztah žáků k školnímu majetku. Kromě běžných zdrojů jsou tyto inovace financovány z vítězného projektu v soutěži MŠMT, vlastní VHČ i sponzorských darů.

Snaha všech sledovaných škol o trvalé zlepšování prostorových podmínek škol a rozšiřování možností jejich využití je zřejmá. Prostředky pro tyto projekty pak ředitelé nacházejí jak prostřednictvím vyjednávání se zřizovatelem školy, tak formou grantů. Některé školy zhusta využívají i sponzorské dary. Dobří manažeři pracují v ZŠ Bílé, budují na mimořádném image školy a na jejím zviditelnění (např. návštěva Billa Gatese). ZŠ Růžová pak byla do strategie hledání a využívání sponzorů vehnána tristní situací po povodni 2002.

³ Výjimku tvoří základní škola Růžová, kde bylo počítáno místo dívčí měšťanky s třídami pro mateřskou školu.

Žáci a učitelé

Školy se mezi sebou neliší pouze vzhledem a vybavením, případně lokalitou. Reálný obraz školy vtiskují žáci a učitelé a především zvolený cíl, možnosti a pojetí výuky. Právě zaměření školy se ukazuje jako rozhodující při organizování práce a pracovního rytmu ve škole.

Velikost škol a tříd

Již počet školáků a jejich rozdělení do tříd na základní škole je uzpůsobován představám a výchovným záměrům pedagogů. Ideové zaměření školy však do značné míry ovlivňuje velikost populace v oblasti i kapacita budovy. (Srov. Tabulka 1 a 2.)

Tabulka 1

Počet žáků, učitelů a tříd ve sledovaných základních školách ve školním roce 2002/2003.

školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
žáci	276	217	618	392	668
učitelé a vychovatelé	30+5 ⁴	26	47	34	46
třídy I. stupeň/ II. stupeň	9/11	6/6	18/12	5/13	13/12

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Původní výchovný záměr ZŠ **Hnědá** z počátku 90. let stát se integrující školou, školou, jež by nabídla podmínky jak dětem nadaným, tak dětem z odlišného sociokulturního prostředí, se nenaplnil. Škola se vyprofilovala jako školské zařízení specializované na výuku a výchovu dětí ze sociokulturně znevýhodněných rodin – stala se romskou komunitní školou. Pro naplnění svého poslání zavedla málopočetné třídy pro tyto žáky (nejčastěji romské děti), v prvním až devátém ročníku (12-15 žáků). Již čtyři roky ve škole funguje přípravný ročník. Tlak rodičů i společnosti si vynutil i vznik mikrotříd (1.-3. ročník) a na ně navazujících specializovaných tříd (4.-9. ročník) (4-5 žáků), které pracují podle učebních plánů zvláštní školy. Ve sledovaném roce 2002/2003 dobíhaly ještě ročníky se „standardními“ učebními osnovami, kde i počet žáků odpovídal běžné třídě (okolo 20 žáků). V době výzkumu navštěvovalo ZŠ Hnědou 276 žáků (z toho přibližně 70 % z romských rodin), kteří se učí v devíti postupných ročnících, uspořádaných celkem do 20 tříd.

Také v ZŠ **Žlutá**, ve škole s dyslektickými třídami na prvním stupni, se osvědčily menší třídy pro žáky s edukačními potížemi (dyslektické třídy mají 10-12 žáků). Na jedné straně vstřícnost a snaha pomoci žákům s problémy a na straně druhé i důvěra, kterou si škola vydobyla u rodičů, zaznívá v hlase pedagoga: „*přijímáme děti, které nikdo nechce*“ (dyslektiky).⁵ Úspěšná práce učitelského sboru na prvním stupni pak umožňuje těmto žákům, kteří z větší části překonali svůj handicap, postoupit na standardní druhý stupeň, kde průměrný počet žáků na třídu dosahuje hodnoty 24. Ve školním roce 2002/2003 navštěvovalo ZŠ Žlutou celkem 618 žáků v devíti postupných ročnících v 30 třídách.

ZŠ **Růžová** patří co do počtu žáků k malým školám. Celkem 217 žáků navštěvuje 12 tříd v devíti postupných ročnících. Především edukační problémy žáků rozhodly při zřízení po jedné

⁴ Jedná se o romské asistenty.

⁵ Výpověď učitelky, ZŠ Žlutá, duben 1992, výzkum I. Viktorová.

specializované třídě na prvním a druhém stupni. „Záchranou“ síť tak škola nabízí celkem 18 dětem s poruchami učení a s poruchami chování. Ovšem i standardní třídy v průměru o 20 žácích, vycházejí vstříc učitelům, kteří se snaží poskytnout maximální podporu právě žákům ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.

Za středně velkou školu co do počtu žáků lze považovat ZŠ **Modrou**, s výběrovými třídami s rozšířenou výukou matematiky a informatiky od třetí třídy prvního stupně ZŠ a na druhém stupni ZŠ (392 žáků, 18 tříd). Zde ve srovnání se ZŠ Hnědou, Růžovou a do jisté míry i se Žlutou učitelé pracují s třídami o velkém počtu žáků. Jsou to výběrové třídy, kde se počty žáků pohybují na horní hranici třiceti žáků ve třídě. Velký zájem o zařazení dětí do výběrové třídy i úbytek dětí ve spádové oblasti vede k zavádění paralelních výběrových tříd na druhém stupni a otevírání výběrových tříd nově již od třetí třídy. V roce 2002/2003 škola pracovala s 202 žáky celkem v devíti výběrových třídách. Naopak třídy se „standardním“ vzdělávacím programem odrážejí pokles populace v centru města. Průměr na třídu a žáka zde je nižší v průměru o 3,3 žáka.

Tabulka 2

Průměrný počet žáků na jednu třídu a průměrný počet žáků na jednoho učitele ve sledovaných základních školách ve školním roce 2002/2003.

Školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
žáci/třídy	13,5	18,1	20,6	22,1	26,7
žáci/učitel	9,0	12,3	18,2	21,8	14,8

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Za rozhodující vodítko při určování velikosti tříd považuje vedení ZŠ **Bílé** zájem rodičů o umístění dětí ve škole s rozšířenou výukou cizích jazyků. Ten převyšuje kapacitu školy již při zápisu do první třídy. U přihlášek do třetí třídy je množství zájemců více jak dvojnásobné vůči reálným možnostem. Škola tak sestavuje poměrně početné třídy na prvním stupni. Třetí třídy jsou sestavovány z vlastního „dorostu“ i z nadaných zájemců z jiných škol v počtu 30 až 31 žáka. Škola odhaduje 3 % „úmrtnost“ žáků z důvodu jejich zaostávání v silném kolektivu. Za horší však považuje odchod žáků na gymnázia po pátém ročníku. Ve školním roce 2002/2003 jich uspělo v přijímacím řízení 26. Tento citelný pokles škola reguluje následným přijímacím řízením do šestých ročníků, aby tak zabránila rozpadu a reorganizaci tříd. Ve škole pak bylo ve sledovaném školním roce 668 žáků rozděleno do 25 tříd.

Sociokulturní zázemí žáků

Profil školy a možnosti naplňovat a uzpůsobovat vzdělávací program školy určují sami děti. Parametrem dítěte v tomto případě je nejen jeho nadání, ale také zázemí, které mu rodina poskytuje, a které je často přímo úměrné motivacím žáka ve vztahu k plnění školních povinností. S odvoláním na oba aspekty vysvětlují školy nejen úspěchy a obtíže při výchově a vzdělávání dětí, ale i strategie, které mají handicap vyrovňovat. Přestože sledované školy vykazovaly odlišnou skladbu žákovské populace, shodly se vždy na vysokém procentu rozvodovosti rodin svých žáků.

V ZŠ **Hnědé**, kde celých 70% žáků tvoří děti z romských rodin a nemalá část českých žáků pochází z rodin dělníků, by bylo možno předpokládat různá podceňující hodnocení pramenící z odlišných etnokulturních stereotypů, či rezignaci na vzdělávání svých žáků. Naopak, vedení školy a učitelský sbor ke svým žákům přistupují s cílem umožnit jim co možná nejlepší start. Za své si vzaly poskytnout nejlepší možné vzdělání právě s ohledem na sociokulturní, motivační a případně

i intelektové limity dětí. Tento úkol je zároveň nutí pracovat nejen s dětmi, ale opakovaně a intenzivně spolupracovat i s rodinami dětí.

Také ZŠ **Růžová** se vyrovnává s nepříznivou sociokulturní skladbou v oblasti. Problémy, které škola opakovaně řeší nevyplývají tolik z intelektuálních potencií dětí, ale spíše z málo podnětného prostředí vlastních rodin, ve kterém některé děti vyrůstají. Proto se škola snaží vyrovnávat tento handicap nejen po stránce motivace ke vzdělání, ale také z hlediska organizace školní práce a emoční výchovy. Smyslem těchto intervencí je předcházet hrozcím selháním dětí (např. obava, aby děti v budoucnu neunikaly od tíživé reality do drogové závislosti). Spolupráce s rodinami se tedy v tomto ohledu stává v některých případech obtížná. V průměru je však standardní.

ZŠ **Žlutá**, s dyslektickými třídami na prvním stupni, je učiteli klasifikována jako škola sociálního středu (třetina dělnických profesí, třetina zaměstnanců se středoškolským vzděláním a třetina vysokoškoláků). Žáci, kteří školu navštěvují, odpovídají průměrné skladbě školy i z hlediska svého nadání a motivací. Příznivější „složení populace“, ve srovnání se ZŠ Hnědou a Růžovou, se neodráží pouze v práci s dětmi, ale také v zájmu rodičů o chod školy a o postavení jejich dítěte v ní.

Jako srovnatelná se ZŠ Žlutou vystupuje základní škola s rozšířenou výukou matematiky a informatiky - ZŠ **Modrá**. I zde jsou žáci původem z různého sociálního prostředí zastoupeni rovnoměrně. Ze školního průměru vystupují pouze výběrové třídy, které jsou sestavené z intelektuálně nadaných dětí, většinou rodičů vysokoškoláků. Zatím co sociokulturní skladba ve výběrových třídách je poměrně vyrovnaná, lokální původ dětí výrazně překračuje spádovost oblasti. Dobrá pověst školy posléze přivádí žáky z jiných lokalit v Praze i do standardních tříd. Vztah rodičů ke škole odpovídá obecné zkušenosti učitelů.

Nejvyšší socioprofesionální status z hlediska postavení a vzdělání rodičů získává mezi pěti sledovanými školami jazyková základní škola **Bílá**. Většina dětí pochází z rodin, kde alespoň jeden z rodičů dosáhl vysokoškolského vzdělání. Vysoký socioprofesionální profil rodin se ovšem podobně jako v ZŠ Modrá promítá do lokální diverzity žáků, která nutí školu nanejvýš optimalizovat rozvrh vyučovacích hodin. Spolupráce s rodiči se podle vedení školy daří. Vysoké ambice rodičů na vzdělávací kariéru dítěte se v řadě případů pozitivně odráží do organizace práce ve škole. Problémem není vedení komunikace mezi školou a rodiči formou E-mailu. Stejně tak není škola finančně limitována při organizování výměnných jazykových pobytů. Náročnost rodičů na vlastní děti se však někdy přenáší i na učitele. Větší rozpory mezi skutečnými možnostmi žáka a požadavky rodičů se mohou promítnout do nepřiměřených požadavků nejen vůči dítěti ale také vůči škole.

Cizinci ve škole

Novým fenoménem českého školství začíná být přítomnost dětí jiné státní příslušnosti, které mají ze zákona nárok na základní vzdělání. Je zajímavé sledovat, jaký typ základních škol rodiny cizinců pro své děti volí. V každé ze sledovaných pěti škol byly přítomny takové děti, ovšem nikoliv ve stejné míře a nikoliv z těch samých zemí.

V ZŠ **Hnědé** chodilo do školy celkem 11 dětí jiné státní příslušnosti, a to z Číny, Dagestánu, Německa, Ruska, Ukrajiny, Vietnamu. Volba podle vedení školy byla ovlivněna právě zaměřením školy na děti z odlišného či znevýhodněného sociokulturního prostředí. Rodiče evidentně vítali kompetenci učitelského sboru v přístupu k těmto dětem v oblasti vzdělání. Naopak při rozhodování umístit své dítě do ZŠ **Modrá** rozhodlo její strategické umístění v centru města. Do standardních tříd této školy chodilo celkem 12 dětí z Azerbajdžánu, Bosny, Číny, Ukrajiny a Ruska.

V ZŠ **Žluté** přesto, že se jedná o velkou školu, se vzdělávalo pouze šest dětí ze zahraničí (Čína, Rusko, Ukrajina). Čtyři děti cizí státní příslušnosti (Mongolsko, Slovensko a Ukrajina) navštěvovaly ZŠ **Růžovou**. Obě školy se shodně vyjádřily, že práce s těmito dětmi je bezproblémová.

Také poslední sledovaná ZŠ **Bílá** s rozšířenou výukou jazyků vzdělává děti cizinců. Jedná se převážně o děti slovenské národnosti, jejichž jazyková kompetence je na dobré úrovni. V tomto smyslu ovšem škola uvažuje i o možnostech přijímat do školy žáky-cizí státní příslušníky, jejichž

znalost českého jazyka např. v psané formě, pokulhává za zavedeným standardem. Tento krok by především dětem z některých zemí EU umožnil rozvíjet mateřský jazyk (francouzština, angličtina, němčina a španělština) a českým dětem nabídl kontakt s vrstevníkem, jenž je rodilým mluvčím zvoleného jazyka.

Třídní kolektivy

Velice zajímavý pohled na jednotlivé, různě profilované školy přináší sonda do charakteristiky třídních kolektivů, a to jak v pohledu učitelů tak i s ohledem na objektivní podmínky.

V ZŠ **Hnědé** postupně došlo k stabilizaci třídních kolektivů. Od dřívějšího opakovaného přeřazování žáků ve třetí, čtvrté a páté třídě, které zohledňovalo nadání dětí, se opustilo. Vyprofilováním školy na romskou komunitní školu ustala fluktuace. Ze školy a tedy ani ze třídních kolektivů již žáci neodcházejí na jinou školu. Navíc škola začala pracovat s mikrotřídami, kde v zásadě třídní kolektiv nahradila kamarádská skupina.

Také v ZŠ **Žluté** s dyslektickými třídami na prvním stupni se učitelé snaží nenarušovat třídní kolektivy. Standardní třídy se nepřeskupují. Pouze na konci čtvrté třídy se ruší dyslektická třída a děti se podle přátelských skupinek, po třech až čtyřech, rozdělují do ostatních tříd. Profilace dětí podle zvoleného jazyka a vytváření menších studijních skupin (jednou týdně na hodiny matematiky a českého jazyka na prvním i druhém stupni) pak kolektiv ve třídě výrazně nenarušuje.

Nejen zájem o vytvoření příznivého klimatu ve škole, které buduje ZŠ **Růžová**, ale především skutečnost, že ve škole takřka neexistují paralelní třídy, zaručují stabilitu třídních kolektivů. Ty jsou narušovány pouze migrací z oblasti (která byla zásadní právě v souvislosti s povodní 2002), případně přestoupením žáka na jiný typ školy.

Třídní kolektivy v ZŠ **Modré** s rozšířenou výukou matematiky a informatiky jsou různé. Odpovídají vzdělávací strategii školy. Standardní třídy se z hlediska třídního kolektivu formují od první třídy. Protože i v ZŠ **Modrá** existuje většinou pouze jedna standardní třída v ročníku, nedochází ani k pozdějšímu slučování tříd. Ve výběrových třídách vzniká ve třetím a šestém ročníku nový třídní kolektiv. Na druhém stupni, kde se z nově přijatých žáků sestavují dvě paralelní třídy, je jedna ryze chlapecká a druhá koedukovaná. Tato strategie z hlediska vedení školy je vyvolána vyšším zájmem chlapců o matematiku a informatiku a zároveň snahou, aby dívky mohly sloučeny v jedné třídě vytvořit přátelskou skupinu. Mezi paralelními třídami v ročníku ovšem někdy vzniká rivalita. Vyvolávají ji nejen pocity nedocenění či naopak přeceňování sebe sama, ale také soupeření o dívky, které v některých třídách chybí.

Se sebevědomým postojem žáků se setkávají i ve výběrové ZŠ **Bílé** s rozšířenou výukou cizích jazyků. Určitý individualismus i namyšlenost žáků by odpovídaly prestiži výběrové školy i prestiži překážek a nároků, které žáci zvládají. Utužování třídního kolektivu asi také sotva napomáhá přeskupování žáků ve 3. ročníku či dělení tříd podle předmětů.

Učitelský sbor

Za realizací školní výuky stojí učitelský sbor. Kvalitu a reálnou podobu určuje početnost a složení kolektivu pedagogů a také chuť podílet se na výchovném cíli vedení školy.

Všeobecný problém, který řeší v současné době ředitelé téměř na všech základních školách v Praze, představuje neaprobovanost učitelů jazyků a nábor nových, mladých učitelů na místa jejich starších kolegů-důchodců.⁶ Typický, nejen pro pražské školy, je vysoký stupeň feminizace.

⁶ "Prestiž učitelského povolání je malá.", vyjádřil se ředitel ZŠ **Modrá**, červen 1992.

Tabulka 3

Počty aprobovaných a neaprobovaných učitelů na sledovaných školách ve školním roce 2002/2003.

školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
učitelé celkem	27	23	40	31	39
z toho aprobovaní	18	20	32	26	34
z toho důchodci	5	7	8	3	2
průměrný věk	42,0	41,9	47,1	46,3	41,0

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Výchova a vzdělávání v romské komunitní škole ZŠ **Hnědé** je v rukou již stabilizovaného učitelského sboru, který je z hlediska generačního vyvážený. Myšlenka pomoci dětem ze sociokulturně znevýhodněného prostředí motivuje většinu učitelského sboru. Vedení školy si velice váží kvalitní práce pedagogů, na něž zvolený výchovný a vzdělávací cíl klade mnoho úkolů jak v oblasti komunikace s dětmi a jejich rodiči, tak v oblasti didaktické. Především při řešení romské otázky na prvním stupni spoléhá vedení školy na zkušenou pedagožku, jejíž názory jsou akceptovány v republikovém měřítku. *Všichni učitelé specializovaných tříd přistupují k práci zodpovědně. Každý, byť drobný úspěch je stavebním kamenem stabilizovaného kolektivu.*⁷ Mezi 29 pedagogy se nacházejí čtyři absolventi pedagogické fakulty oboru speciální pedagogika. Významnou roli ve výchovné a vzdělávací činnosti školy hraje pět romských asistentů, kteří zprostředkovávají komunikaci mezi rodinou a školou.

Kolektiv 23 učitelů a tří vychovatelek v ZŠ **Růžové** patří k relativně malým učitelským sborům. Jeho výhodou, podobně jako v ZŠ **Hnědé**, je naplňování společného cíle v oblasti vzdělávání. Sdílení myšlenky významu kulturních a zvláště estetických hodnot kolektiv učitelů stabilizuje. Předpokladem tvůrčího klimatu v učitelském sboru je i proporční zastoupení jednotlivých věkových kategorií.

Také učitelský sbor v ZŠ **Žluté**, s dyslektickými třídami na prvním stupni, lze považovat za stabilizovaný. Opírá se především o vyzrálé učitele střední a starší generace. V dyslektických třídách vyučují absolventky pedagogické fakulty oboru speciální pedagogika. Jednotný přátelský, stmelený okruh právě s ohledem na početnost sboru učitelé netvoří. Tato skutečnost není pouze výsledkem osobních a odborných zájmů, ale je též dána rozdělením učitelů do kabinetů po jednom až dvou (s výjimkou kabinetu češtiny, kde sedí čtyři učitelé), a minimem příležitostí společné neformální komunikace.⁸

Kolektiv učitelů ZŠ **Modré**, s rozšířenou výukou matematiky a informatiky, tvoří relativně stálý sbor kvalifikovaných učitelů. Páteří školy jsou opět učitelé starší a střední generace, kteří pokračují v kontinuitě profilu školy. Dlouholetá zkušenost s výchovou matematicky nadaných dětí se odrazila i v expertství učitelů matematiky, kteří se podílejí na recenzní a schvalovací činnosti při tvorbě nových učebnic. Tým učitelů v ZŠ **Modré** však zároveň stmeluje i osobní přátelství učitelek na prvním stupni a učitelů a učitelek na stupni druhém.

Jazyková základní škola **Bílá** neklade vysoké nároky pouze na žáky, ale i na jejich učitele. Téměř čtyřicetičlenný učitelský sbor je opět založen na „vyzrálé“ starší a střední generaci. Pomoc důchodců, na rozdíl od jiných škol, není prakticky potřeba. S ohledem na zaměření školy zde učí více učitelek angličtiny, francouzštiny, němčiny a španělštiny. „Jazykářky“ však spolu netvoří ani stabilizované jádro učitelského sboru, ani jednotnou zájmovou skupinu. Příklon k individuálním postojům je patrný nejen u žáků ale i v učitelském sboru. Vedení si cení dobré komunikace a spolupráce mezi jednotlivými učiteli v celém sboru a rovněž jeho stabilizovanosti. Za poslední tři roky např. klesla fluktuace na škole na jednoho učitele za rok. K celkové péči vedení o učitelský sbor patří nejen školou organizované kurzy výpočetní techniky, jazyků či stipendia.

⁷ Vyňato z písemných připomínek paní ředitelky ZŠ **Hnědé**, listopad 1994, výzkum V. Semerádová.

⁸ Sborovna ZŠ **Žluté** slouží pouze při oficiálních poradách a je zde vyvěšena nástěnka s organizačními pokyny.

Studijní výsledky

Pověst o úspěšnosti a kvalitě školy dokládají učitelé studijními výsledky dětí. Vysvětlují je kvalitou populace a zaměřením školy. Rodiče žáků by pak doplnili jejich dvojčlenku na trojčlenku zohledněním odborné kvality učitelského sboru.

Tabulka 4

Studijní průměry žáků sledovaných škol za druhé pololetí školního roku 2002/2003.

školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
I. stupeň	1,85	1,49	1,37	1,32	1,16
II. stupeň	1,75	1,74	1,63	1,33	1,43

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Předpoklad nejúspěšnější základní školy mezi sledovanými školami potvrzuje jazyková základní škola **Bílá**. Studijní průměr jednotlivých žáků jen výjimečně překračuje hodnotu 1,8, takže škola dosahuje studijního průměru 1,29 a přibližně 36% žáků studují s vyznamenáním.

Také studijní výsledky výběrových tříd ZŠ **Modré** s rozšiřující výukou matematiky a informatiky se výrazně podílejí na příznivém průměru celé školy (1,33). Ovšem ani mnohé žáky ze standardních tříd nelze hodnotit jako průměrné či dokonce podprůměrné. Počet vyznamenání za druhé pololetí roku v ZŠ Modré dosáhl v průměru 32,7%.

ZŠ **Žlutá** se studijním průměrem za druhé pololetí 1,50 stojí ve středu pole sledovaných škol. V porovnání se ZŠ Modrou by se dalo říci, že studijní výsledky žáků z hlediska rozložení známek mají větší rozpětí. Na jednu stranu zde více žáků (35,6 %) dosáhlo vyznamenání, na stranu druhou je přesto průměr školy o dvě desetiny horší než v ZŠ Modré. Tuto skutečnost lze vysvětlit právě integrací dětí s poruchami učení do standardních tříd na druhém stupni.

Tato tendence je zjevná i na ZŠ **Růžové**, která má o desetinu horší studijní průměr ve srovnání se ZŠ Žlutou (1,61). Stejně jako tam i v ZŠ Růžové více než jedna třetina žáků dosahuje vynikajících výsledků. (Více než 34 % žáků prospělo s vyznamenáním.) Zde se ovšem navíc projevuje skutečnost, že na škole jsou zřízeny specializované třídy i na druhém stupni a že tato škola má i žáky (2), kteří na konci roku neprospěli.

Studijní výsledky žáků v ZŠ **Hnědé**, v romské komunitní škole, nedosahují průměrů ostatních sledovaných škol. Na celkovém průměru 1,8 se podílejí děti z různých typů tříd – standardních, specializovaných i tříd, které plní osnovy pro zvláštní školy. Proto je pochopitelné, že pouze 10,6 % žáků dosáhlo vyznamenání. Zároveň však o dobré pedagogické činnosti učitelského sboru svědčí, že za daných podmínek pouze 18 žáků (6,53 %) mělo problémy s postupem do vyššího ročníku (neprospěli či nebyli klasifikováni).

Hodnocení prospěchu ve vzdělávacích předmětech pak může dokreslit i klasifikace chování. Škála rozložení „jedniček“, „dvojek“ a „trojek“ z chování koresponduje se studijními výsledky žáků. Tedy zatímco v ZŠ Bílé nemají s chováním žáků problémy, které by museli řešit sníženým stupněm z chování, v ZŠ Hnědé se tomuto nápravnému prostředku nevyhnou. (Srov. Tabulku 5.)

Tabulka 5

Klasifikace chování žáků sledovaných škol v reálných číslech ve školním roce 2002/2003.

Školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
Velmi dobré	209	205	605	387	664
Uspokojivé	26	9	6	4	-
Neuspokojivé	3	3	2	1	-
Neuvedeno	38	-	5	0	4

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Zaměření školy a potenciální perspektivy žáků

Zaměření sledovaných škol jednoznačně profiluje následnou vzdělávací kariéru žáků. Tedy všechny zmiňované ukazatele školy (typy ZŠ, počty žáků ve škole, rozložení žáků do tříd, učitelský sbor, studijní výsledky) ve své podstatě na jedné straně předznamenávají, jaké aspirace může žák ve volbě školy třetího stupně mít a jaké ambice rodiny lze v tomto směru předpokládat. Na straně druhé ukazují, jaké strategie volí vedení školy a učitelský sbor pro úspěšný start v další etapě života mladého člověka.

Tabulka 6

Počty žáků devátých ročníků podle úspěšnosti v přijímacím řízení na jednotlivé typy škol třetího stupně v reálných číslech.

Školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
Gymnázia	-	2	8	19	40
Průmyslové školy	-	8	10	31	3
Obchodní akademie	5	4	9	3	17
Zdravotní školy	-	1	7	-	-
Ostatní střední školy	4	-	6	3	3
Soukromé střední školy	4	5	10	8	5
SOU	8	1	2	2	-
Učební obory	10+1 ⁹	5+3 ¹⁰	20+1 ¹¹	1	-
Celkem	32	29	73	67	68

⁹ Na učební obor byl přijat jeden žák, který ukončil povinnou školní docházku v nižším ročníku.

¹⁰ Na učební obor byli přijati tři žáci, kteří ukončili povinnou školní docházku v nižším ročníku.

¹¹ Na učební obor byl přijat jeden žák, který ukončil povinnou školní docházku v nižším ročníku.

v procentech

Školy	Hnědá	Růžová	Žlutá	Modrá	Bílá
Gymnázia	-	6,9	10,9	28,3	58,8
Průmyslové školy	-	27,5	13,6	46,3	4,4
Obchodní akademie	15,6	13,8	12,3	4,5	25,0
Zdravotní školy	-	3,5	9,9	-	-
Ostatní střední školy	12,5	-	8,2	4,5	4,4
Státní střední školy celkem	28,1	51,7	55,0	83,6	92,6
Soukromé střední školy	12,5	17,3	13,6	11,9	5
Střední školy celkem	40,6	69,0	68,5	95,5	100,0
SOU	25,0	3,5	2,7	3,0	-
Učební obory	34,4	27,5	28,8	1,5	-
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Výroční zprávy sledovaných škol za školní rok 2002/2003.

Romská komunitní škola ZŠ **Hnědá** se postavila čelem k problému výchovy dětí s edukačními potížemi. V této práci přestal učitelský sbor spatřovat handicap, ale naopak si jej zvolil za své poslání. Tento přístup se zákonitě promítá i do úsilí školy zajistit svým žákům další vzdělávací kariéru. V tomto ohledu v řadě případů plní škola funkci rodiny, sama (především výchovná poradkyně) hledá partnery mezi středními školami a učilišti, kteří by ji v její snaze podpořili. Zaslouženým úspěchem je umístění žáků do školy třetího stupně a jejich setrvání v nich. Skutečnost, že se jedná v řadě případů o učiliště, střední odborná učiliště či střední specializační školy, není rozhodující. Cílenou snahou o prohlubování kvalifikace dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí škola zásadně přesahuje primární úkol základního školství. Potvrzuje, že skutečně základní škola může pozitivně ovlivnit úspěch jedince v jeho budoucím pracovním zařazení.

ZŠ **Růžová** si také vytkla za cíl vyrovnávat sociokulturní handicap svých žáků. Svoji strategii postavila na propracovaném vzdělávacím programu rozšířené výuky výtvarné výchovy. Právě přes tento předmět, jeho kreativitu i pozitivní emoční náboj, který zprostředkovává, se škola snaží ovlivnit postoje a chování dětí. Vklad do budoucnosti svých žáků vidí škola právě v této oblasti. Přesto i ona sama kvituje, že koncepce rozšířené výtvarné výchovy neovlivňuje žáky pouze v oblasti etiky a estetiky. Žáci nejednou volí obory, jež počítají s využitím poznatků výtvarné výchovy. S tím koresponduje i dominantní volba průmyslových škol (např. rýsování) a výrazný nezájem o studium na gymnáziu. Nasazení učitelů a výchovné poradkyně má v ZŠ **Růžové** i praktické kroky. Podobně jako v ZŠ **Hnědé** je úkol zadministrovat volbu střední školy právě na učitelích.

Také ZŠ **Žlutá** s třídami dyslektiků na prvním stupni věnuje zvýšenou pozornost studijně slabým žákům. „*Necháváme je zde dostudovat, protože jinde by měli daleko větší problémy. A práce se nám daří*“¹² zaznívá v řeči učitelů. A úspěšnost tohoto výchovného záměru potvrzuje i úspěšnost žáků v přijímacím řízení. Jedině na této škole žáci jakoby proporcionálně volí z nabízené škály středních škol a učebních oborů. Nadané děti ZŠ **Žluté** již směřují na gymnázia. Jiní žáci volí další vzdělávací instituce s ohledem na svůj zájem a možnosti. Protože se jedná téměř bezezbytku o děti z rodin, které se nepotýkají se sociokulturním handicapem, je práce školy při pomoci v přijímacím řízení orientována jinak. Učitelé a výchovný poradce nabízejí rodičům pomoc radou a intenzivní přípravou na zkoušky. V tomto směru se také rodiče žáků ze ZŠ **Žluté** jeví jako realisté, byť nejednou využívají nabídky soukromých škol (srov. Tabulku 6). Situace, kdy následná vzdělávací kariéra žáka je rodinou zanedbávána, a tedy musí ji nahradit škola, téměř nenastává.

¹² Výpověď učitelky, ZŠ **Žlutá**, červen 1992.

ZŠ **Modrou** profilují její výběrové třídy s rozšířenou výukou matematiky a informatiky. Matematická ukázněnost na jedné straně a vstřícné klima na straně druhé posiluje nejen u žáků výběrových tříd, ale také u dětí ze standardní třídy ambice při volbě střední školy. Náročnost výuky ve výběrových ročnících a možná i do jisté míry soutěživost mezi žáky paralelních tříd bez ohledu na zaměření determinuje orientaci na střední školy s maturitou. I v případě neúspěchu žáci a jejich rodiče upřednostňují soukromé střední školy před učňovským školstvím. Profilace ZŠ Modré na matematiku a informatiku se promítá i do „tradiční“ volby průmyslové školy, se kterou mají obě instituce dobré zkušenosti: „*Tam vědí, že žáci z naší školy jsou dobře připraveni.*“¹³ Úspěšná budoucnost žáků spočívá v celkovém nastavení školy, která zvýšenou edukační aktivitou před přijímacími zkouškami jen završuje směřování dětí. Intervence do rozhodnutí rodiny při volbě následné školy nepřekračují, podobně jako v ZŠ Žluté, formu rady či doporučení konzultace s pedagogicko-psychologickou poradnou.

Výběrová jazyková ZŠ **Bílá**, jež pracuje s nadanými žáky, soustřeďuje svoji pozornost především na studijní výkony dětí. Její vynikající pověst se ve výkonech žáků vždy projevuje. Přijímací řízení je pro školu dalším důkazem kvalitní práce s nadanými dětmi. Ve škole je téměř vyloučené, že by děti směřovaly do učňovského školství. Jak formováním školy, která zdůrazňuje hodnotu vzdělání, tak rozhodnost a vysoké ambice rodin dětí jednoznačně vedou děti na střední školy. Volba přitom zjevně předznamenává vůli žáků a jejich rodičů pokračovat ve studiu na vysoké škole (nejednou na univerzitách v zahraničí). Téměř 60% úspěšnost v přijetí na gymnázia je toho důkazem. Kvalitu výuky dokazuje i skutečnost, že volba soukromých škol byla většinou iniciována nikoliv jako náhradní řešení, ale stala se první volbou, volbou, která hledala kvalitu (střední školy, jejichž zřizovatelem je zahraniční subjekt). Tempo a náročnost školy jednoznačně otevírá dětem cestu k další úspěšné vzdělávací kariéře. Vedení školy je hrdé na svoji práci. V současné době však zároveň zvažuje, jak vedle úspěchu nabídnout svým dětem i hloubku emočního prožitku, vnitřní vyrovnanosti a občanské soudržnosti.

Závěrem

Přes kladné či záporné stránky image, které profilují jednotlivé školy, vytváří si každá svoji filosofii, svoji strategii v přístupu k žákům. Podle podmínek a možností, které jsou jí dány, hledá a nachází smysl své existence. Jedním z těchto cílů je připravit své svěřence pro další vzdělávací kariéru. Východiska, která se jim nabízejí, v tomto smyslu bezezbytku přijímají. Mnohdy činí až nad rámec svých povinností vše proto, aby jejich svěřenci v budoucnu uspěli. Tento obdiv patří především všem školám, které pomáhají dětem ze sociokulturně znevýhodněného prostředí.

¹³ Výpověď učitelky ZŠ Modrá, červen 2003.